

Comentaris a les directrius per a la conservació i restauració de vitralls.

Comments on the Guidelines for the Preservation and Restoration of Stained Glass.

Sílvia Cañellas

silvcane@gmail.com

Doctora en Història i en Història de l'Art per la Universitat de Barcelona. Membre del *Corpus Vitrearum Medii Aevi* de Catalunya (CVC).
Doctor of History and Art History from the University of Barcelona. Member of the Corpus Vitrearum Medii Aevi of Catalunya (CVC).

Anna Santolària

annasantolaria@gmail.com

Llicenciada en Belles Arts per la Universitat de Barcelona i Màster en Conservació de Vitralls i Gestió de Patrimoni per la Universitat de York (Regne Unit). Membre del CNE d'ICOMOS i del Comitè Científic del *Corpus Vitrearum Medii Aevi* de Catalunya (CVC). Directora del Taller de Conservació de Vitralls Can Pinyonaire.

Degree in Fine Arts from the University of Barcelona and Masters in Stained Glass Conservation and Heritage Management from the University of York (United Kingdom). Member of the CNE of ICOMOS and of the Scientific Committee of Corpus Vitrearum Medii Aevi of Catalunya (CVC). Director of the Can Pinyonaire Stained Glass Conservation Workshop.

En realitzar-se la traducció al català de la normativa del Comitè Tècnic de Conservació de Vitralls del *Corpus Vitrearum*, ha semblat interessant publicar-ne un sumari comentat i aplicat a la realitat de les nostres terres. L'objectiu del present escrit és, per tant, donar una visió local sobre aquestes directrius internacionals. La traducció al català surt publicada a les actes de l'onzè fòrum internacional per a la Conservació de Vitralls, celebrat a Barcelona el juliol de 2022.

Paraules clau: Vitrall, conservació, restauració, documentació, directrius.

When undertaking the translation to Catalan of the regulations of the Corpus Vitrearum Technical Committee for the Preservation of Stained Glass, I thought it would be interesting to produce a summary with annotations on how these apply in our region. The aim of this paper is, therefore, to give a local perspective on these international guidelines. The Catalan translation is published in the minutes of the eleventh international forum on the Preservation of Stained Glass, held in Barcelona in July 2022.

Keywords: Stained glass, conservation, restoration, records, guidelines.

INTRODUCCIÓ

El *Corpus Vitrearum*, que havia estat fundat el 1952 a Amsterdam, va publicar les seves primeres directrius l'any 1958. Es tractava de donar unes indicacions per a la realització dels estudis de documentació dels vitralls que havien subsistit després de la Segona Guerra Mundial. L'interès radicava en agermanar totes les publicacions de l'organització internacional en una unitat d'aspecte i de qualitat. Les darreres directrius generals de l'organització són de 2016.¹

El *Corpus Vitrearum* (CV), entitat internacional dedicada a la catalogació, estudi i conservació dels vitralls, s'estructura en diferents comitès nacionals on s'inclouen especialistes de diferents branques relacionades amb l'estudi i preservació dels vitralls. Inicialment concebut per a la preservació dels vitralls medievals (*Corpus Vitrearum Medii Aevi*), el CV ha anat progressivament ocupant-se d'altres èpoques, de manera que es plantegen les diferències de tècniques i materials que en aquestes s'han produït i cerquen la millor manera de conservar íntegres les obres en el seu context.

L'any 1957 el Comitè Català del CV, sota la direcció de Joan Ainaud de Lasarte, es va integrar al CV internacional, amb l'Institut d'Estudis Catalans com a suport institucional. La situació del moment i la manca de subvenció per al projecte van fer que la creació del seu equip no fos efectiva fins a l'any 1979. Des de llavors s'han publicat els cinc volums dedicats als vitralls medievals catalans i s'han

registrat, per a la Generalitat de Catalunya, molts dels vitralls d'èpoques posteriors (fins a 1925).

Dins el *Corpus Vitrearum* internacional s'inclou també el Comitè Científic Internacional per a la Conservació de vitralls (ISCCSG,² Comitè per a la conservació o Comitè tècnic) que és un organisme comú al *Corpus Vitrearum* i a l'ICOMOS internacional i que reagrupa els especialistes de la conservació de vitralls que han estat proposats pels Comitès nacionals. En ser un organisme híbrid, els seus estatuts han estat aprovats i depenen de les dues institucions, CV i ICOMOS. Aquest comitè va fer públiques, l'any 1989, les primeres directrius per a la conservació de vitralls. Les llengües en les que es van publicar aquestes normes són les oficials d'ús de l'organització internacional del CV (francès, anglès i alemany), la traducció a altres llengües corre a càrrec dels comitès nacionals corresponents. La traducció al català, realitzada pel comitè català del CV i revisada per l'Institut d'Estudis Catalans, és recent i ha estat acceptada pel Comitè per a la Conservació. Correspon a la darrera versió oficial, és a dir, la publicada l'any 2004.

El *Corpus Vitrearum* organitza, cada dos anys, les seves reunions internacionals, on hi participen els membres de tots els països que l'integren. Són reunions organitzades pel comitè del país que ha estat seleccionat per a tal fi amb la col·laboració del comitè internacional i estan centrades en aspectes de catalogació i d'estudis històrics i artístics. Entre aquestes reunions s'intercalen els Fòrums per a la

¹ Van ser revisades en reunions posteriors: 1968 (Ulm), Florencia (1970), York (1972), París (1975) i Fribourg-en-Brisgau (1977). L'any 1983 se'n feia una segona redacció (Viena), una tercera l'any 2000 (Bristol), que va ser modificada l'any 2010 (Sant Petersburg), i l'any 2016 es va fer la quarta redacció (Troyes). Es troben a: CORPUS VITREARUM INTERNACIONAL [En línia]. <<http://www.corpusvitrearum.org/>> [Consulta: juliol 2021].

² *International Scientific Committee for the Conservation of Stained Glass*.

XXX CORPUS VITREARUM
CORPUS VITREARUM INTERNACIONAL
INTERNATIONAL COLLOQUIUM OF THE CORPUS VITREARUM
INTERNATIONALES COLLOQUIUM

XI FORUM FOR THE CONSERVATION AND TECHNOLOGY OF HISTORIC STAINED GLASS
FORUM FOR THE CONSERVATION AND TECHNOLOGY OF HISTORIC STAINED GLASS
FORUM FOR THE CONSERVATION AND TECHNOLOGY OF HISTORIC STAINED GLASS

The 30th International Colloquium of the Corpus Vitrearum 2022

The 30th Colloquium is organized by the Catalan Corpus Vitrearum and the International Corpus Vitrearum in conjunction with the Institut d'Estudis Catalans. The UAI and other local institutions also take part in the organization of this meeting. Registration from...

The 11th Forum for the Conservation and Technology of Historic Stained Glass, 2022

The Forum is organized by the Catalan Corpus Vitrearum and the International Scientific Committee for the Conservation of Stained Glass in conjunction with the Institut d'Estudis Catalans. Other local institutions take part also in this meeting. Registration is from...

[1] Logotips de la celebració de la reunió del *Corpus Vitrearum Internacional* i del Fòrum per a la conservació, ambdós a Barcelona-Girona-Cerdanyola del Vallès el juliol de 2022, després dels ajornaments per la COVID (imatge: CORPUS VITREARUM. *The 30th International Colloquium of the Corpus Vitrearum. The 11th Forum for the Conservation and Technology of Historic Stained Glass* [En línia]. <<https://iccv.llocs.iec.cat/>> [Consulta: juliol 2021]).

³ CORPUS VITREARUM. *The 30th International Colloquium of the Corpus Vitrearum. The 11th Forum for the Conservation and Technology of Historic Stained Glass* [En línia]. <<https://iccv.llocs.iec.cat/>> [Consulta: juliol 2021].

⁴ S'esmenten concretament: la *Carta internacional sobre la conservació i la restauració de monuments i llocs* (*Carta de Venècia*). ICOMOS, 1964. Disponible en línia a: <www.icomos.org/venicecharter2004/catala.pdf> [Consulta: juliol 2021]; *Le Conservateur-Restaurateur: une définition de la profession*. Comité Internacional de Conservació de l'ICOM, grup de treball sobre la formació en conservació i restauració, Copenhaguen, 1984. Disponible en línia a: <<http://ealbendea.files.wordpress.com/2014/07/leconservateur-restaurateur.pdf>> [Consulta: juliol 2021] i <<https://www.icom-cc.org/en/definition-of-the-profession-1984>> [Consulta: juliol 2021]; el *Code of Profes-*

Conservació, organitzats de nou per un país seleccionat, amb col·laboració amb el Comitè Tècnic, associat al comitè científic internacional de vitralls de l'ICOMOS. En aquests Fòrums es fan ponències i es debat entorn a temes científicotècnics sobre la conservació i restauració de vitralls. Aquest any 2022 els dos esdeveniments s'han celebrat a Catalunya.³

Les directrius redactades pel Comitè tècnic del CV són bàsiques per a qualsevol actuació sobre el patrimoni vitral·lístic però, tot i que esmenta les cartes internacionals de conservació, dona per coneguts els seus continguts, centrant-se en aquells temes que estan estretament relacionats amb la conservació dels vitralls. Cal, per tant, completar aquest text amb les normatives més generals sobre la conservació i restauració d'obres d'art.⁴

EQUIPS PLURIDISCIPLINARIS – SOLUCIONS INDIVIDUALITZADES

Un dels primers elements que es destaquen, per tal de portar a bon port les tasques de conservació d'un vitrall, és el de la necessitat d'equips pluridisciplinaris

sional Ethics. ICOM, Buenos Aires, 1986. Disponible en línia a: <<https://icom.museum/en/ressource/icom-code-of-professional-ethics/>> [Consulta: juliol 2021] i les *Directives sur l'Éducation et la Formation à la Conservation des Monuments, Ensembles et Sites*. ICOMOS, Colombo, 1993. Disponible en línia a: <<http://www.icomos.org/charters/education-f.pdf>> i <<http://openarchive.icomos.org/1679/1/AGI993.pdf>> [Consulta: juliol 2021].

d'especialistes. L'equip ha de poder aportar coneixements al projecte i l'elecció dels seus membres dependrà de cada obra i les seves circumstàncies. S'ha de tenir present que un vitrall històric sovint es troba en un espai arquitectònic i ha de respondre a unes necessitats funcionals a més a més de les estètiques i artístiques. Per tant, la col·laboració amb arquitectes, arqueòlegs, restauradors especialitzats en d'altres materials (depenent de quin material suporti el vitrall) enginyers, o tècnics especialistes, així com historiadors de l'art, químics o biòlegs, pot sovint aportar coneixements clau per a prendre, en cada cas, les decisions més apropiades per a l'obra i la seva conservació. És important recalcar la importància de mantenir o retornar les peces al seu espai d'origen i, sempre que sigui possible, no despendre-les de l'espai arquitectònic per al qual van ser creades. Per tant, és bàsic insistir a propietaris i institucions que una obra no existeix per si sola, sinó que forma part d'un context físic que li afegeix una sèrie de valors, sense els quals l'obra no està completa. Per aquesta raó, cal estudiar no només la peça en si, sinó molt curosament l'espai que l'envolta, i ampliar els horitzons de la intervenció més enllà dels plafons de vitrall per tal de poder transformar, si cal, les condicions ambientals a les quals el vitrall serà retornat. La transformació de les condicions en les que l'obra serà exposada permeten, no només assegurar una bona conservació dels elements existents, sinó també realitzar una intervenció menys agressiva i respectuosa amb l'obra. Aquesta mínima intervenció, tant anhelada

en les normatives sobre conservació-restauració, haurà d'anar acompanyada per un pla de manteniment, que caldrà complir rigorosament per evitar danys que suposin la necessitat de futures restauracions.

En aquest sentit, arquitectes, conservadors i restauradors-vitrallers, han de dir-ne la seva, però és cabdal també la intervenció d'altres especialistes en diferents materials (metalls, pedra...), dels historiadors, que la situen en el seu context, i de científics (químics, físics, biòlegs...) que puguin analitzar les peces i la seva situació. Aquests han d'aspirar a donar explicacions sobre les raons que han produït certs deterioraments i buscar solucions de conservació, de manera que puguin donar orientacions referides a les millors accions a emprendre per a la conservació de l'obra concreta que es treballa.

D'altra banda, la valoració d'una peça està lligada al seu passat i a la seva confecció, així com a la seva estètica. En aquest sentit cal reivindicar la intervenció d'historiadors especialitzats que puguin valorar la peça i el seu context a través del coneixement de l'època de realització i amb estudis documentals de base.

Amb tot això, cal dir que la **legislació** hauria de fer possible que les institucions competents i especialitzades en Conservació de Patrimoni, incloent el CV, poguessin actuar de forma ferma davant d'actuacions incontrolades o no declarades als organismes competents. Al nostre entorn és massa freqüent que obres importants estiguin abandonades i pateixin grans deterioraments per falta d'una política de protecció. Es requereixen procediments burocràtics molt lents que van en detriment de les peces a l'hora d'intervenir davant d'uns propietaris que, malgrat estar obligats a conservar les obres, tenen molt poc suport per preservar-les. Tot això suposa una important deixadesa davant d'alguns deterioraments totalment irreversibles i que porten sovint a la pèrdua de peces d'una importància cabdal.⁵

TRIA I FORMACIÓ DELS PROFESSIONALS

Quan una administració o un propietari ha de triar els professionals que s'han d'encarregar de la conservació o intervenció en un vitrall històric, s'hauria de prioritzar formació i experiència per davant de cap consideració econòmica. Fet que, malauradament en el món que ens movem, rarament es dona. Les inversions en conservació són percebudes sovint com despeses inútils a les que no cal dedicar grans sumes. Les actuacions sobre les obres se solen realitzar, per tant, quan el deteriorament és ja massa evident i rep ja les crítiques dels seus usuaris o fins i tot són un perill per a aquests.

És el rigor, l'experiència, el coneixement tècnic i la capacitat de crear bons equips, allò que ens dona les eines i criteris necessaris per a realitzar una bona intervenció. Per tant, cal tenir present que un dels principals consells a donar al restaurador-vitraller és que tingui molt clares quines són les seves capacitats i no vulgui intervenir en obres o realitzar intervencions que s'escapin dels seus coneixements. Demanar ajuda i consell és sempre una bona mesura de prevenció.

A casa nostra, aquests punts són força problemàtics, ja que en les titulacions en el camp de la conservació-restauració no existeix l'especialitat concreta sobre vitralls i són, molt sovint, els tallers tradicionals els que s'encarreguen d'aquestes feines, amb la pressió d'uns pressupostos fixos que no faciliten la integració d'altres especialistes. Així, ens trobem sovint, per sort no sempre, amb intervencions que no tenen el suport d'historiadors ni de científics especialitzats en la matèria. La majoria dels qui intervenen en les vidrieres històriques s'han format en tallers tradicionals, mentre que seria molt més interessant l'existència d'una formació mixta amb una base teòrica apresada en una escola de conservació sumada a uns coneixements pràctics adquirits amb estades a tallers tradicionals.

Avui, els petits encàrrecs es fan directament entre el propietari i el taller i, molts cops, el control sobre les accions escapa de qualsevol consideració oficial. En canvi, les grans empreses de construcció solen copar els encàrrecs de més consideració que inclouen, no només vitralls, sinó també altres parts de l'edifici i que subcontracten als tallers la part vidrada, deixant-los tota la responsabilitat de la seva intervenció amb el mínim pressupost possible. Rarament hi ha una interconnexió entre diferents especialistes o aquesta queda a criteri i responsabilitat dels caps dels tallers.

Els esforços del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya aconsegueixen, en alguns casos, imposar uns criteris coordinats però, encara llavors, els pressupostos no ajuden a estudis aprofundits en tots els camps possibles.

PASSOS COMUNS - ACCIONS INDIVIDUALITZADES

La normativa internacional no pretén, com és lògic, donar solucions als problemes específics de les obres, cada una de les quals ha de ser estudiada com un objecte únic, tot i que sempre hagi de ser considerada com a part integrant d'un conjunt més general. Això sí, tot i que cada obra té les seves característiques pròpies i requereix una

⁵ Vegeu, per exemple: GONZÁLEZ ROIG, T. "Deterioro de una joya novecentista". *La Vanguardia* [Barcelona] (10 juny 2021) [En línia]. <<https://www.lavanguardia.com/participacion/cartas/20210610/7514791/deterioro-joya-novecentista.html>> [Consulta: juliol 2021].

⁶ Es pot assenyalar, per exemple, el cas d'alguns dels vitralls de l'absis de la Catedral de Barcelona, mal col·locats des de les restauracions de principis del segle XX, o la rosassa del creuer sud de la Catedral de Tarragona, avui ja recol·locada en la posició correcta (vegeu els volums del *Corpus Vitrearum Catalunya* corresponents: AINAUD, J.; MUNDÓ ANSCARI M.; VILA-GRAU, J.; ESCUDE-RO, Ma. A.; CAÑELLAS, S.; VILA I DELCLÓS A.; ROCA, R. *Els Vitralls de la Catedral de Barcelona i del Monestir de Pedralbes*. Barcelona: IEC, 1997 [*Corpus Vitrearum Medii Aevi*, España, 9 - Catalunya, 4] i AINAUD, J.; VILA-GRAU, J.; VIRGILI, Ma. J.; COMPANYS, I.; VILA I DELCLÓS, A. *Els vitralls del monestir de Santes Creus i la Catedral de Tarragona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992 [*Corpus Vitrearum Medii Aevi*, España, 8 - Catalunya, 3].

diferent actuació, s'estableixen uns passos comuns a tenir presents en totes les obres. Les primeres accions es basen en la **documentació** de l'obra, que ha de ser fotogràfica, però també ha de comptar amb un *mapping* que ajudi a comprendre què és el que estem veient. Aquest diagrames previs a la restauració sovint aporten informació sobre la història del material, sobre les intervencions passades i sobre els deterioraments que trobem i el seu origen. És important també un estudi documental històric que situï l'obra en el seu context.

És aquest estudi previ el que determina quines han de ser les accions posteriors a emprendre en l'obra.

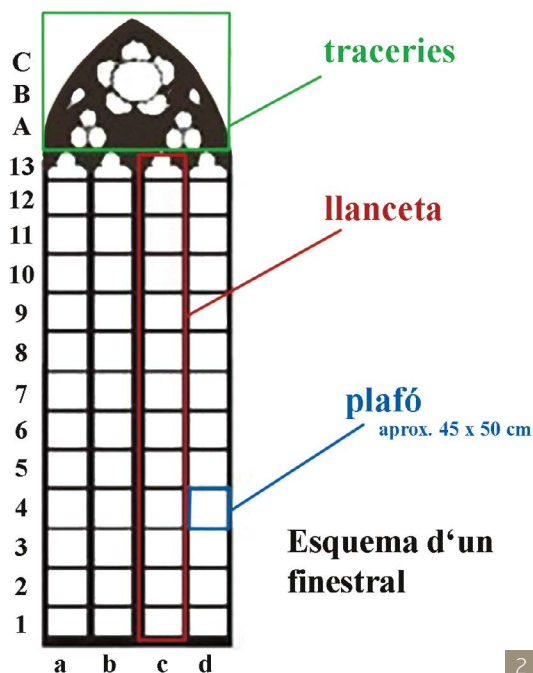
Per començar, cal **numerar** els diferents plafons del vitrall i veure la localització de l'obra en el conjunt de l'edifici. Són dos punts que no estan inclosos en la normativa del comitè tècnic, perquè apareixen ja en la normativa general de catalogació. Però, per la seva importància ens hi referirem aquí, ja que són imprescindibles per no incórrer en problemes com els que hem vist en alguns vitralls importants. Podem veure errors greus que trenquen la unitat d'un conjunt, com posar la imatge principal d'un vitrall en un nivell diferent del que li correspon o girar cap per vall alguna imatge, fets que són conseqüència d'una deficient o incorrecta numeració dels plafons corresponents.⁶

Així, en la normativa general s'estableix el sistema que fa la diferenciació per columnes i fileres. Les columnes (o llancetes) es numeren des d'esquerra a dreta amb lletres minúscules seguint l'ordre alfabètic.² Els plafons de baix a dalt amb xifres àrabs des de l'1 fins els caps de les llancetes. Els timpans o tracieries s'identifiquen amb lletres majúscules i xifres àrabs adaptant-se a les formes arquitectòniques. Les rosasses es numeren des del centre en forma radial (xifres àrabs) i de manera circular seguint el sentit de les agulles del rellotge (amb lletres).³

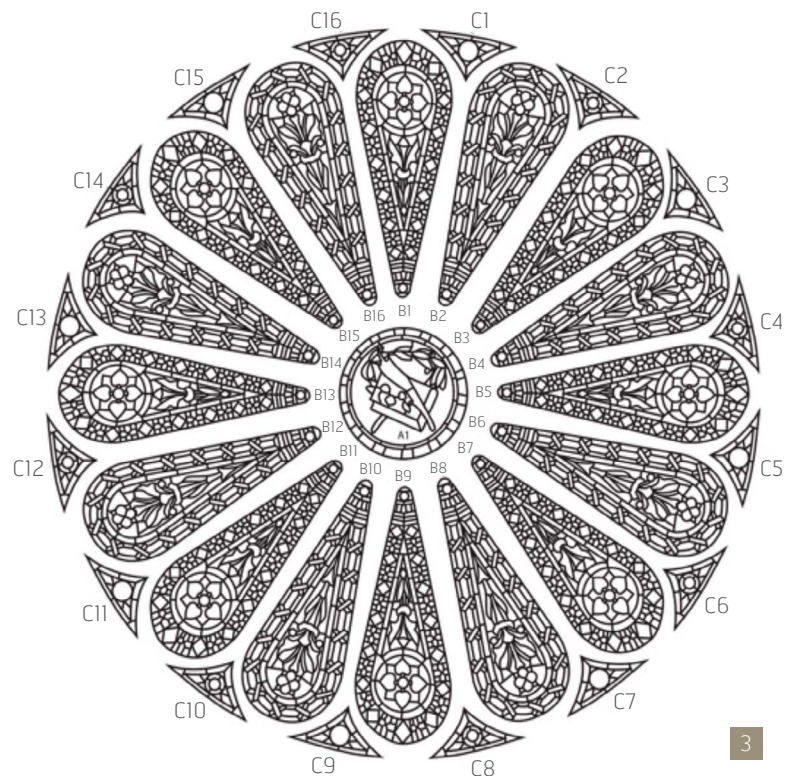
En relació a les finestres dins l'edifici eclesiàstic tradicional, el CV, en la normativa general sobre catalogació, dictamina que han de ser numerades segons la seva posició en relació al centre de l'absis. La finestra axial pren el número 1 (àrab) o I (romà) i, suposant una

[2] Model de numeració d'un vitrall. Llancetes d'esquerra a dreta per ordre alfabètic, amb lletres minúscules. Pisos de baix a dalt amb números àrabs. Tracieries amb lletres majúscules.

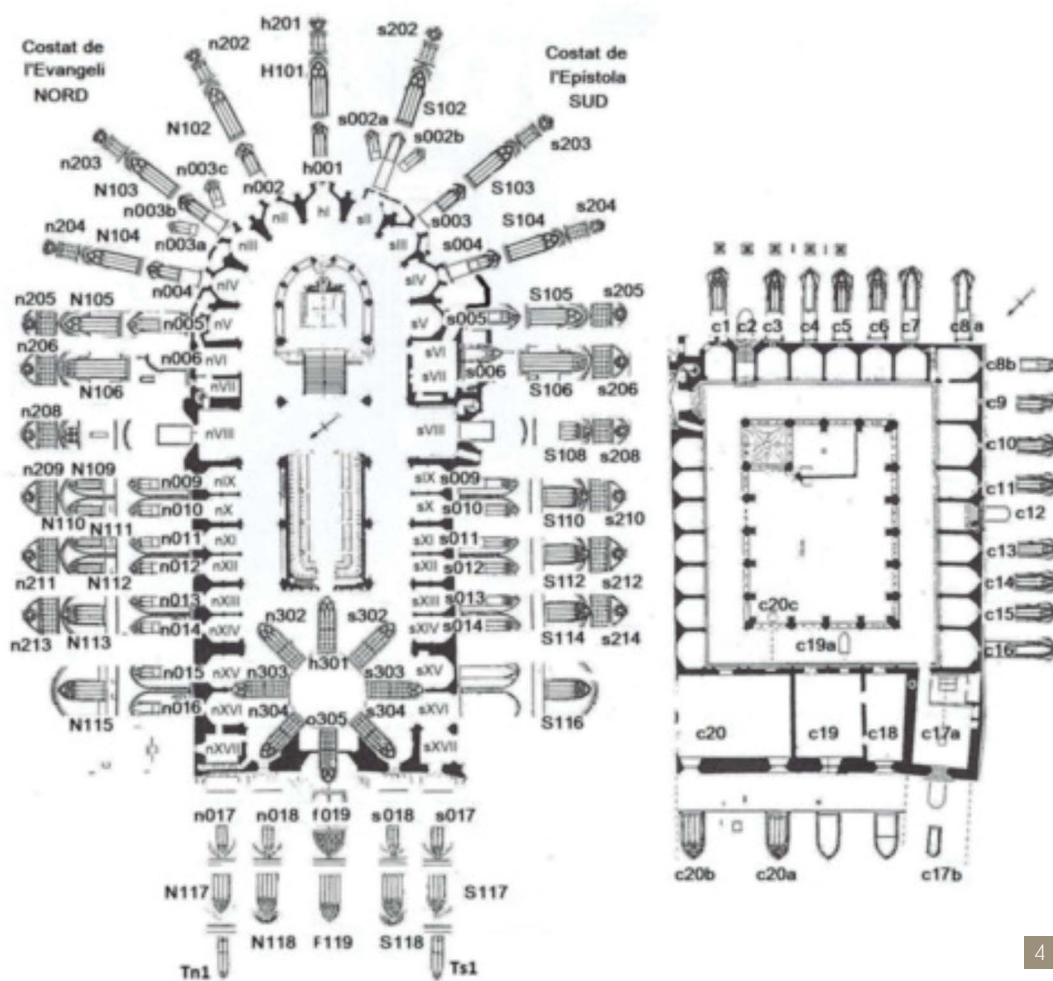
[3] Exemple de numeració de la rosassa de la façana oest de l'església de Sant Esteve d'Olot: ordre alfabètic des del centre cap als extrems i radial dels fragments, seguint les agulles del rellotge (imatges: Sílvia Cañellas).

2

3

[4] Exemple de la numeració d'un edifici eclesial complex (Catedral de Barcelona) (imatge: muntatge de Sílvia Cañellas a partir de les plantes de Mestres i Font i dels alçats de Rogent i Font).

4

orientació de l'absis a l'Est (que no sempre es dona), la resta són numerades cap a l'Oest amb la numeració precedida per la indicació de si es tracta del Nord o Sud de l'edifici. S'explica que aquest sistema ha d'incloure totes les finestres de l'edifici, tinguin o no vitralls. Els annexos de l'edifici, sales capitulars, capelles especials, claustre... han de tenir una numeració específica. Cal dir que alguns edificis plantegen veritables problemes a aquest sistema. D'una banda, no sempre les orientacions de les esglésies respecten aquesta orientació de l'absis a l'Est. D'altra banda, les esglésies solen tenir diferents pisos que han de ser diferenciats; diferenciació que es pot fer utilitzant minúscules per als pisos baixos i majúscules per als alts o bé emprant un sistema més proper al dels hotels, amb la consideració de 001 per a les capelles, 100 per al trifori, 200 al claristori... segons el pla concret de l'església. ⁴

I encara més, com ens enfrontem amb edificis civils que no tenen absis, sense un element central d'on partir? El CV català ha adoptat un sistema de numeració en els edificis

no eclesials que parteix del corresponent als espais annexos de la normativa i que consisteix en numerar les finestres partint de l'entrada i seguint el sentit de les agulles del rellotge per a tota una mateixa planta. Els diferents pisos es numerarien com s'indicava més amunt (sistema hotel). S'han de numerar totes les finestres, encara que no disposin de vidrieres.

Amb tot, i tal com indica la normativa general del CV internacional, cal acompanyar qualsevol estudi amb una planta de l'edifici on s'indiqui la numeració utilitzada per aquest.

RECERCA I DOCUMENTACIÓ INICIALS

La primera etapa en una intervenció és una de les més importants, ja que serà la que ajudi a fixar les accions a emprendre. En ella s'han de tenir presents elements històrics, processos tècnics, els materials, estats de degradació, dipòsits i condicions climàtiques, biològiques... del lloc on ha estat i les de conservació

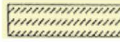

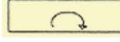
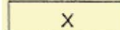
posterior. Entendre els processos pels que ha passat una peça ajuda a interpretar les raons de les seves alteracions i a fer propostes més adients a cada cas. Així, en aquest punt, historiadors per un costat i científics que puguin fer anàltiques acurades, són bàsics per a l'estudi previ.

De fet, la normativa del CV diu que cal, sobretot en aquest punt, posar-se en contacte amb el CV nacional, ja que els seus integrants disposen d'uns estudis previs que poden ajudar en aquests temes. I en part és així, però només en part, ja que cal dir que el CV català, tot i que intenta arribar a respondre a les consultes que se li fan, no disposa de personal contractat, sinó que els seus especialistes realitzen aquestes tasques de forma voluntària, al

marge de les seves feines professionals. Per tant, poden proporcionar la informació de la que disposen, però no es poden encarregar de fer recerques gratuïtes de peces de les que no en tinguin informació.

Per als punts relatius a les intervencions anteriors, el CV va establir, en les normatives generals per a catalogació, unes textures que estaven pensades per a peces medievals, però que poden ser aplicades a èpoques posteriors i que també poden servir de model per a marcar altres elements com corrosions o problemes de deteriorament concrets, de forma que es pot assenyalar en quins punts del vitrall o del plafó es troben localitzats els problemes concrets que es marquen. ⁵ A excepció del núm. 1, és possible utilitzar l'eclosió proposada amb altres definicions.

5

1. Peça original	
2. Peça reemplaçada abans del segle XIX	
3. Peça substituïda al segle XIX	
4. Part substituïda durant la penúltima restauració	
5. Part substituïda durant la darrera restauració	
6. Peça probablement substituïda abans del segle XIX	
7. Peça probablement substituïda al segle XIX	
8. Part probablement substituïda durant la penúltima restauració	
9. Part probablement substituïda durant la darrera restauració	
10. Línies de punts disponibles per a l'autor	
11. Forma disponible per a l'autor	
12. Peça girada	
13. Restauració que ha utilitzat peces antigues	

La creació d'un sistema estandarditzat per a documentar la història, així com els danys i alteracions en els vitralls històrics és, sens dubte, una de les grans tasques pendents de l'ISCCSG. A dia d'avui, tot i que hi ha consens en alguns dels elements documentats, cada projecte compta amb una llegenda pròpia que, si bé ajuda a personalitzar els elements destacables de cada peça, també dificulta la transmissió de coneixements i tècniques d'un taller a l'altre i permet que moltes de les documentacions realitzades no siguin completes, bé per oblit o bé per desconeixement.

DOCUMENTACIÓ DEL PROCÉS I INTERVENCIÓ EN L'OBRA

A part de la documentació inicial, és bàsic documentar tot el procés d'intervenció amb una explicació detallada, escrita i gràfica, de tot allò que s'ha fet i de com s'ha fet. La documentació ha de ser entregada al client en paper i format digital i s'ha de posar a l'abast del públic per poder ser consultada en tot moment.

Un cop establerta l'estratègia d'intervenció, que ha d'haver suposat l'estudi multidisciplinari previ i la reflexió i discussió sobre les possibles opcions d'intervenció, s'ha d'iniciar la restauració i la part de conservació activa, que han de tenir sempre per objectiu prolongar el manteniment de l'obra i establir les condicions de la conservació preventiva a aplicar-hi.

Al marge d'alguna intervenció realitzada de forma general sobre el conjunt de la peça, cal tenir present les diferents casuístiques que plantegen les parts del vitrall i que el tractament ha de ser aplicat sempre de forma puntual en aquelles parts que així ho requereixin.

Tot i que les intervencions recomanades, i que menys

[5] Trames proposades pel CV per a la classificació dels vidres de diferents èpoques que es poden trobar en un vitrall medieval. El sistema es pot estendre a d'altres menes de casuístiques, com alteracions (imatge: Sílvia Cañellas).

posen en risc les peces, són les realitzades in situ, és cert que són poques les ocasions en les que es realitzen a temps i, generalment, els danys no solen permetre aquest tipus d'intervenció mínima o de manteniment. Així, quan els danys ja no permeten la intervenció in situ, cal veure si el desmuntatge cal fer-se en el conjunt del vitrall o si només cal desmuntar una part dels plafons. El desmuntatge cal que el realitzi un especialista que sàpiga prendre totes les mesures possibles per evitar qualsevol risc.

D'altra banda, com en tota obra d'art, les restauracions han de suposar mesures reversibles i no destructives; cal evitar plantejar-se l'eliminació sistemàtica de depòsits que poden ser considerats com a manifestacions de la història material de l'objecte. És més important la conservació d'un fragment de vidre original i de les tècniques que s'hi van aplicar, que recuperar la transparència d'aquest.

Algunes accions que es van realitzar de forma reiterada en temps passats s'han mostrat molt danyines per als vitralls. La substitució massiva dels ploms de forma sistemàtica, el gratat i repintat de la grisalla i la cuita de peces antigues per recuperar-ne la lectura, han estat substituïts per altres intervencions més respectuoses amb la peça original.

Una de les tècniques que va ser utilitzada, sobretot en les reconstruccions de postguerra i que avui ens sembla inversemblant, va ser la de repassar les grisalles que mostraven problemes de conservació. Això es feia, en alguns casos, amb pintura en fred; en altres es va arribar a tornar a coure les peces originals amb la nova aplicació pictòrica. Aquest sistema ha de ser totalment descartat i, davant d'una grisalla amb problemes de conservació, cal estudiar les possibles solucions, prioritzant aquelles que siguin reversibles o que ajudin a la seva conservació preventiva, deixant la consolidació de la mateixa per a ocasions molt específiques.⁷

Les intervencions en la superfície del vidre, per neteja o reintegració, han d'estar molt estudiades i realitzades sempre amb mitjans que no degradin més la peça. Les neteges han de ser tant locals com es pugui i cal sempre prioritzar la conservació del vidre i la seva estabilitat davant de la recuperació de la seva transparència.

El tema de les llacunes és molt interessant en el cas de la restauració de vitralls. Al contrari que en una pintura sobre tela o fusta, el restaurador de vitrall poques vegades es pot permetre no intervenir sobre una pèrdua, així que caldrà plantejar-se en cada cas quina és la millor solució

a emprendre, tenint en compte els principis actuals de restauració.

Hi ha casos ben diversos. Un vidre perdut que suposa un forat, ha de ser reposat perquè no hi hagi risc per a l'estabilitat del conjunt. Però què cal fer amb antigues restauracions? És lícit el canvi de peces de restauració antigues? Només es pot plantejar aquesta substitució en el cas que el canvi estigui plenament documentat i es tingui constància de la seva realitat anterior. En aquest cas es pot valorar què fer, si és millor respectar la història material o realitzar el canvi per restituir l'aspecte original de la peça. En tot cas, cal documentar la decisió, així com la raó d'aquesta i l'acció empresa, i sempre conservar i retornar al propietari la peça substituïda ben identificada.

Tota peça de vidre nova ha d'incloure data, signatura i d'altres elements que la identifiquin com a tal.

D'altra banda, què fer amb un vidre fracturat? En principi, conservar-lo a lloc, si això és possible i, en aquest cas, valorar si és necessària la seva consolidació. Si ho és, prendre la decisió sobre quin producte utilitzar, en base a l'ambient on ha d'anar la peça i les propietats ofertes pels productes disponibles.

Cal tenir present que, sigui quin sigui el sistema triat per reposar un vidre perdut, cal assenyalar sempre aquesta nova incorporació amb la data de la intervenció i la signatura del taller, de manera inesborrable, de manera que les noves peces puguin ser reconegudes en tot moment com a peces de nova introducció, tot i que la restauració hagi buscat integrar-les estilísticament al conjunt.

Com hem esmentat amb anterioritat, el vitrall forma part d'un conjunt d'elements arquitectònics indissociables de la mateixa peça. Per tant, qualsevol substitució o canvi en els materials que l'envolten o el conformen ha d'estar molt ben defensada. D'altra banda, cal que els especialistes dels diferents materials intervinguin per a assegurar quines són les millors accions a realitzar amb aquests. No s'ha d'optar mai per solucions generals, sinó que cal buscar solucions concretes per a cada part. Recanvis de peces o restabliments del màstic, només es faran quan siguin imprescindibles per a la bona conservació futura de la peça i sempre de forma local, on així calgui fer-ho.

CONSERVACIÓ PREVENTIVA

Tota intervenció ha de servir per millorar l'estat de la peça i la seva continuïtat en el temps i, per tant, ha de preveure i millorar les condicions que l'envolten perquè el

⁷ En els textos de les reconstruccions de postguerra que va dur a terme el taller d'Antoni Oriach a Santa Maria del Mar, es pot llegir de forma repetida l'expressió: "*rascarlo y pintarlo de nuevo al fuego*" força clara en relació al procediment utilitzat (AHDB Santa Maria del Mar, Caixa 80).

⁸ La traducció al català i les anotacions han estat realitzades per la secretària del *Corpus Vitrearum de Catalunya*, Sílvia Cañellas, amb el suport del vicepresident Antoni Vila i de la resta de l'equip, a partir de la versió en francès de les *Directives pour la conservation et la restauration des vitraux* (CORPUS VITREARUM INTERNATIONAL. *Recherche Internationale sur le Vitrail - International Research on Stained Glass - Internationale Glasmalereiforschung*. [En línia] <<http://www.corpusvitrearum.org/>> [Consulta: juliol 2021]), el novembre de l'any 2018. Ha passat per la revisió d'Adriano Font Pérez des del Servei de Correcció Lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans i ha estat enviada a la Comissió Tècnica del *Corpus Vitrearum Internacional*. Agraïm a tots la seva col·laboració i suport.

seu estat perduri i, sobretot, no empitjori. No té cap sentit realitzar una restauració si no s'assegura a la peça un ambient que permeti la seva bona conservació futura. Les intervencions més beneficioses i menys agressives són les que milloren l'estabilitat de les peces sense intervenir directament sobre elles, sinó sobre l'ambient en el que es troben. Entre els sistemes de protecció existents, el que més avantatges ha demostrat donar és l'acristallament exterior amb ventilació interna, però cal estudiar cada obra i optar pel sistema que millor s'avingui a cada cas en concret. Per molt que es consideri com a conservació preventiva, la instal·lació de vidre de protecció que tants beneficis dona al vitrall quan es realitza adequadament, té sovint un cost econòmic elevat i la seva instal·lació no deixa de conformar un risc per a la peça, ja que sovint requereix el desmuntatge del vitrall i la posterior reinstal·lació dels plafons.

És també indispensable controlar de forma constant l'evolució de les peces i intervenir abans que apareguin deterioraments irreversibles. Per aquesta raó, històricament trobem evidències que els grans edificis religiosos disposaven d'equips que treballaven en els edificis i que anualment hi realitzaven revisions i reparacions concretes. Algunes grans catedrals europees encara mantenen els tallers propis però, malauradament, en el nostre entorn això no se sol produir.

D'altra banda, una de les activitats que pot causar més problemes per a un vitrall és la seva incorrecta manipulació, per això cal ser molt curosos en el maneig dels plafons, que només han de fer els especialistes. El transport dels plafons requereix també molta atenció. Generalment els plafons, un cop numerats, seran disposats en vertical i ben fixos, dins la caixa o baiard. Però, segons la degradació que tingui un vitrall, pot ser aconsellable el transport en pla; cal estudiar bé l'emalatge a utilitzar en cada cas.

Per tal de triar quins materials són els més adequats per a l'emalatge, cal conèixer-ne bé la seva estabilitat química, propietats d'emanacions gasoses, poder d'absorció d'humitat i les seves propietats d'abrasió. D'altra banda, cal tenir present que una caixa de transport no és un emalatge on tenir emmagatzemat el vitrall durant molt de temps.

Si el plafó hagués de ser exposat al públic, cal valorar bé els problemes de proximitat humana (establir barreres) i els de canvis de temperatura i condicions ambientals. Si ha de restar en el lloc d'origen, s'ha de preveure com arribar-hi per fer possible un control posterior.

En definitiva, i com s'ha dit, el vitrall no es compon solament de vidre i plom i la seva consolidació integral requereix la intervenció de tot l'equip d'especialistes de diferents camps. Aquests han de fer possible l'estabilitat general de l'obra i de la seva estructura, però és essencial que qui hagi de fer la intervenció, tingui tots elements necessaris per a fer-la tan bé com sigui capaç i que no actui per sobre dels seus coneixements o aptituds. Cal sempre tenir com a principi bàsic que la conservació ha d'anar per davant de qualsevol altra consideració.

TRADUCCIÓ AL CATALÀ DE LES DIRECTRIUS PER A LA CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE VITRALLS

La traducció de les directrius internacionals del CV són sens dubte, un gran avenç cap a les bones pràctiques en la conservació de vitralls catalans. El fàcil accés a aquest text, que ha estat redactat per grans experts en la matèria i modelat al llarg dels anys per a adaptar-se a la diversitat de casos possibles, és crucial per a la disciplina. Ara el repte és traslladar el text als tallers arreu del territori i equiparar la pràctica en la conservació-restauració de vitralls al millor nivell europeu.⁸